

О. В. КРАСИЦЬКА

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ МАТЕРІ, БАТЬКА І ДИТИНИ

Розглядаються сформовані наукові підходи щодо підстав виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини. Доведено, що загальною підставою виникнення батьківських прав і обов'язків є юридичний склад, що включає такі юридичні факти, як народження дитини, встановлення походження дитини від матері та батька, державну реєстрацію походження дитини.

Ключові слова: підстави виникнення батьківських прав, юридичні факти, народження дитини, походження дитини, державна реєстрація походження дитини.

Красицкая Л. В. Основания возникновения прав и обязанностей матери, отца и ребенка

Рассматриваются сложившиеся научные подходы относительно оснований возникновения прав и обязанностей матери, отца и ребенка. Показано, что общим основанием возникновения родительских прав и обязанностей является юридический состав, который включает такие юридические факты, как рождение ребенка, установление происхождения ребенка от матери и отца, государственную регистрацию происхождения ребенка.

Ключевые слова: основания возникновения родительских прав, юридические факты, рождение ребенка, происхождение ребенка, государственная регистрация происхождения ребенка.

Krasitskaya Larisa Vasiliyevna. Grounds for appearance of rights and obligations of mother, father and child

Existing scientific approaches in respect to grounds for appearance of rights and obligations of mother, father and child are discovered. It is concluded that the general ground for appearance of parents' rights and obligations is a juridical composition, which consists of such juridical facts as birth of the child, determination the parentage, government registration of the parentage.

Key words: grounds for appearance of parents' rights; juridical facts; birth of the child; parentage; government registration of the parentage.

Стаття 121 Сімейного кодексу України (далі – СК України) від 10 січня 2002 р. передбачає, що права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому статтями 122 та 125 СК України. Аналіз зазначеної норми свідчить, що підставами виникнення батьківських прав та обов'язків можна вважати такі юридичні факти, як встановлення походження дитини від певних матері та батька та державна реєстрація походження дитини. В юридичній літературі не склалося єдиного підходу щодо того, які саме підстави тягнуть виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини, чи можна вважати державну реєстрацію походження дитини юридичним фактом. Розвиток репродуктивних технологій і сурогатного материнства також сприяв подальшій дискусії щодо визначення підстав виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини.

Підстави виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини досить ретельно досліджувалися у радянській період, зокрема у працях Є.М. Ворожейкіна¹, О.Й. Пергамент², К.К. Червякова³. Окремі питання визначення походження дитини від батьків розглядали й такі українські правники, як М.М. Бороднін, В.А. Кройтор⁴, З.В. Ромовська⁵, Г.Я. Тріпульський⁶, Я.М. Шевченко⁷ та ін., проте ці дослідження в основному стосувалися проблемних питань встановлення батьківства за рішенням суду.

Слід зазначити, що в юридичній літературі склалися чотири точки зору щодо підстав виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини.

Перша точка зору полягає у тому, що єдиною підставою виникнення батьківських правовідносин вважають кровне споріднення. Розглядаючи підстави виникнення батьківських прав за законодавством перших років радянської влади, О.Й. Пергамент вказує, що єдиною підставою виникнення батьківських прав та обов'язків визнавалося кровне споріднення. Якщо батько позашлюбної дитини не подавав заяви до органів загсу про запис його як батька, то матері дитини, її опікуну або самій дитині надавалось право доказувати батьківство у суді⁸.

Прихильники другої точки зору підставами виникнення батьківських правовідносин вважають два юридичних факти: 1) встановлення походження дитини від матері та батька; 2) засвідчення походження дитини (державна реєстрація походження дитини). Є.М. Ворожейкін зазначав, що для виникнення між батьками та їх дітьми правових відносин, крім акта походження, що їх пов'язує, необхідне його засвідчення в установленому порядку. І, висловлюючи свою позицію з приводу точки зору О.Й. Пергамент, наголошував на тому, що з самим фактом споріднення, не підтвердженим в установленому законом порядку, права та обов'язки батьків і дітей пов'язувати не можна. Тільки тоді споріднення розглядається як правові відносини, коли йому така якість надається законом. А закон визнає за ним цю якість лише за умови засвідчення походження дітей в органах загсу⁹. О.М. Нечаєва вказує, що підстави виникнення батьківських прав та обов'язків утворюють: по-перше, кровне споріднення, по-друге, його державне визнання¹⁰.

Третя точка зору полягає у тому, що юридичним фактом, на підставі якого виникають правовідносини між батьками і дитиною, є походження дитини від батьків незалежно від того, перебувають батьки у шлюб чи ні, проживають вони спільно або роздільно. Цієї позиції дотримуються М.В. Антокольська¹¹, Л.М. Пчелінцева¹² та інші вчені. Причому походження дитини ототожнюється з фактом споріднення і розглядається як явище біологічного порядку, що виникає у момент народження¹³. Т.О. Фаддєєва зазначає, що визнання походження, засвідченого у встановленому законом порядку, як єдиного юридичного факту, що породжує батьківські правовідносини, дозволяє пояснити, чому правовідносини вважаються такими, що виникають з моменту народження дитини, і не надавати зворотної сили засвідчувальним записам в органах загсу. У встановленні батьківських правовідносин важливе народження дитини певними особами. Іншого змісту всі обставини, що засвідчують цей факт, не мають. Наявність посвідчення необхідне за приписом самого закону¹⁴. Далі вона вказує, що у такому разі засвідчення походження дитини розглядається не як самостійний юридичний факт, а як ознака самої підстави виникнення правовідносин¹⁵.

До четвертої точки зору можна віднести позицію В.А. Ватраса, на думку якого для набуття жінкою і чоловіком статусу батьків необхідними є два основних

критерії: фактичний (біологічний) – народження дитини жінкою і чоловіком; юридичний – засвідчення походження дитини в органі держави шляхом реєстрації народження дитини в органах реєстрації актів цивільного стану¹⁶.

Проаналізуємо більш ретельно чинне сімейне законодавство України щодо підстав виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини. Відповідно до ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому статтями 122 та 125 СК України. Згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. №2398-VI державній реєстрації підлягають народження фізичної особи та її походження, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть. Стаття 9 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» передбачає, що державна реєстрація актів цивільного стану проводиться з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи та офіційного визнання і підтвердження державою фактів народження фізичної особи, її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті. Як бачимо, чинне законодавство розпізнає такі юридичні факти, як народження дитини та її походження. Причому відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Походження дитини визначається відповідно до Сімейного кодексу України. Стаття 122 СК України передбачає особливості визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою, а стаття 125 СК України регламентує визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою.

Зазначене дає підстави зробити висновок, що, за загальним правилом, підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини є саме юридичний склад, який включає в себе три юридичних факти: 1) народження дитини; 2) встановлення походження дитини від матері й батька; 3) державну реєстрацію походження дитини. У сучасній теорії права сукупність, систему юридичних фактів називають ще складним фактичним складом¹⁷. Встановлення походження дитини від матері й батька та державна реєстрація походження дитини не є за своєю природою одним складним юридичним фактом. Як зазначає О.Р. Дашковська, фактичний склад відрізняється від складного юридичного факту тим, що він складається з різних за змістом юридичних фактів. Для юридичної повноцінності фактичного складу необхідні не тільки наявність усіх елементів юридичного факту, а й додержання певного порядку їх систематизації у фактичному складі¹⁸.

Для виникнення прав та обов'язків батька, матері й дитини необхідна така послідовність юридичних фактів: народження дитини, встановлення походження дитини від матері та батька, державна реєстрація походження дитини. Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Відповідно до п.1.2 Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 р. № 179, живонародження – вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи

відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів. Порядок реєстрації живонароджених і мертвонароджених, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 р. № 179, передбачає, що реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану підлягають: народжені живими або мертвими з масою тіла 500 г і більше (або якщо маса тіла при народженні невідома, з довжиною тіла 25 см і більше, або при терміні вагітності 22 тижні і більше); народжені живими або мертвими з масою тіла менше 500 г при багатоплідних пологах, якщо термін вагітності становить 22 тижні і більше; плоди, що народилися живими до 22-го тижня вагітності (тобто зростом менше ніж 25 см і масою тіла менше ніж 500 г) та прожили понад 7 повних діб (168 годин після народження) як живонароджені при передчасних пологах.

Щодо визначення походження дитини в юридичній літературі склалися такі підходи. Під терміном «походження дітей» розуміють їх кровне (біологічне) походження від певних чоловіка та жінки, зареєстроване з дотриманням встановленого порядку¹⁹. Походженням дітей називають встановлення юридичного зв'язку між дитиною та її батьками на підставі державної реєстрації народження дитини. Походження дитини визначається кровним спорідненням, за винятком деяких випадків, наприклад: внаслідок застосування штучних методів репродукції людини, сурогатного материнства; внаслідок дії неоспороної презумпції батьківства чоловіка (колишнього чоловіка) матері дитини; внаслідок визнання батьківства у добровільному порядку; внаслідок помилки при встановленні батьківства у судовому порядку²⁰.

Походження дитини – це біологічний або соціальний зв'язок між дитиною та матір'ю, між дитиною та батьком. Визначення походження дитини, тобто біологічного або соціального зв'язку дитини та батьків, відбувається конкретно щодо матері та батька дитини.

Походження дитини від матері, батька може визначатися їх кровним спорідненням, і тоді між дитиною і матір'ю та (або) батьком існує саме біологічний зв'язок. Походження дитини від матері підтверджується документом закладу охорони здоров'я про народження нею дитини або рішенням суду про встановлення факту народження дитини конкретною жінкою у разі народження дитини поза закладом охорони здоров'я і не залежить від того, народжена дитина у шлюбі чи поза шлюбом. Крім того, сімейне законодавство України допускає встановлення факту материнства за рішенням суду за ст. 132 СК України або визнання материнства за рішенням суду в позовному провадженні у порядку ст. 139 СК України.

Походження дитини від батька, якщо дитина народжена у матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою, підтверджує свідоцтво про шлюб. Зазначене свідчить, що інших документів, які підтверджували б походження дитини від батька, не вимагається. Це положення, сформульоване ще у римському праві, відоме як презумпція батьківства чоловіка матері дитини. Так, ще з часів Стародавнього Риму визнається, що мати дитини завжди відома, навіть якщо вона зачала поза шлюбом. Батьком дитини вважали того, хто перебуває у шлюбі з матір'ю дитини. Це юридична презумпція – положення, що не потребує доказів. Павло писав: «Батько це той, на кого вказує шлюб»²¹. Термін «презумпція» (лат. *praesumptio* – передбачаю) означає закріплене в законі припущення про існування певного факту, реальність якого вважається істинною і не потребує доказів²². Така право-

ва презумпція розповсюджується за сімейним законодавством України й на випадки народження дитини протягом десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним. Відповідно до ч.2 ст. 122 СК України дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя. Походження дитини від батька, якщо дитина народжена поза шлюбом, може підтверджуватися заявою матері та батька дитини про визнання батьківства чи рішенням суду про визнання батьківства. У разі коли для підтвердження походження дитини від батька надається спільна заява матері та батька дитини, можна стверджувати, що має місце презумпція кровного споріднення між дитиною та батьком.

Походження дитини від батьків може визначатися й за іншими підставами, визначеними законом, зокрема, усиновлювач має право бути записаним матір'ю, батьком дитини відповідно до ст. 229 СК України. Причому, якщо усиновлюється дитина, яка досягла семи років, то для запису усиновлювача матір'ю, батьком потрібна згода дитини, крім випадку, коли дитина проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками. Отже, якщо усиновлювач записується матір'ю, батьком дитини, то у такому разі походження дитини від батьків визначається на підставі рішення суду про усиновлення, між батьками та дитиною виникає соціальний, а не біологічний зв'язок.

Щодо державної реєстрації походження дитини, то, вважаємо, що саме державна реєстрація походження дитини посвідчує наявність правового зв'язку між дитиною та матір'ю, батьком, вона є елементом фактичного складу, який тягне за собою виникнення батьківських прав та обов'язків, і є адміністративним актом у системі юридичних фактів, що тягнуть за собою виникнення сімейних правовідносин. О.О. Красавчиков, характеризуючи юридичні факти у цивільному праві, зазначав, що адміністративні акти, з точки зору їх впливу на рух цивільно-правових відносин, можуть бути поділені на два основних види: акти оперативного управління та акти державного контролю... Своєрідну гілку актів державного контролю складають посвідчувальні акти та акти реєстрації, що здійснюється різними державними органами, наприклад, про реєстрацію народження, смерті та ін.²³ У сучасній цивілістичній літературі наголошується, що надзвичайно важливу роль у процесі виникнення, зміни чи припинення цивільних правовідносин відіграють адміністративні акти у формі державної реєстрації юридичних дій, подій та прав²⁴.

М.В. Антокольська наголошує, що широке застосування сучасних медичних технологій більше не дозволяє пов'язувати походження дитини, якому надається юридичне значення, тільки з біологічним походженням (кровним спорідненням). У всьому світі отримує розповсюдження теорія, відповідно до якої батьківські відносини розглядаються не тільки як біологічні, але й як соціальні. З'являються концепції соціального батьківства і материнства²⁵.

Справді, підхід до споріднення як до кровного зв'язку осіб, які походять один від одного або від спільного предка, вже повною мірою не відповідає сучасним реаліям. Застосування сучасних допоміжних репродуктивних технологій іноді призводить до таких ситуацій, коли може використовуватися й донорський матеріал, у таких випадках змішується поняття «біологічний зв'язок» і «правовий зв'язок», оскільки між донором (біологічним батьком або матір'ю) та дитиною саме правові відносини й не виникають, і навпаки, між подружжям, щодо яких застосовувалися допоміжні репродуктивні технології, і народженою дитиною вини-

кають правові відносини після державної реєстрації народження дитини. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. №2/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 р. №3307/5), у п. 11 Розділу III «Державна реєстрація окремих актів цивільного стану» передбачають, що під час реєстрації народження дитини жінкою, якій в організм було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, державна реєстрація народження проводиться за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення. У цьому разі одночасно з документом, що підтверджує факт народження дитини цією жінкою, подається заява про її згоду на запис подружжя батьками дитини, справжність підпису на якій має бути нотаріально засвідченою, а також довідка про генетичну спорідненість батьків (матері чи батька) з плодом. Водночас у графі «Для відміток» актового запису про народження робиться такий запис: «Матір'ю дитини згідно з медичним свідоцтвом про народження є громадянка (прізвище, власне ім'я, по батькові)», а також зазначаються дата видачі довідки та її номер.

На підставі аналізу чинного сімейного законодавства України, сучасної правової думки можна зробити висновок, що, безумовно, основне значення при визначенні підстав виникнення батьківських прав та обов'язків надається генетичному походженню дитини від конкретних осіб, проте визначення походження дитини не є єдиною підставою встановлення прав та обов'язків матері, батька і дитини. Загальною підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини є юридичний склад, який включає в себе три юридичних факти: 1) народження дитини; 2) встановлення походження дитини від матері й батька; 3) державну реєстрацію походження дитини. У разі здійснення усиновлювачем права бути записаним матір'ю, батьком дитини підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини є рішення суду про усиновлення, яке набрало законної сили.

1. *Ворожейкин Е.М.* Семейные правоотношения в СССР. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 155-164. 2. *Пергамент А.И.* Основания возникновения и сущность родительских прав // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 53-62. 3. *Червяков К.К.* Установление и прекращение родительских прав и обязанностей. – М.: Юрид. лит, 1975. – С. 5-70. 4. *Бородин М.М., Кройтор В.А.* Встановлення та оспорювання батьківства: Практикум з розгляду цивільних справ у суді. – Х., 1998. – 82 с. 5. *Ромовская З.В.* Защита в советском семейном праве. – Львов: Изд-во при ЛГУ изд. объедин. «Вища школа», 1985. – С. 66-75. 6. *Трипильский Г.Я.* Процессуальные особенности розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Одеса, 2007. – С. 128-157. 7. *Шевченко Я.Н.* Основы семейного законодательства. – К.: Вища школа, 1982. – С. 45-51. 8. *Пергамент А.И.* Цит. работа. – С. 53. 9. *Ворожейкин Е.М.* Цит. работа. – С. 156-157. 10. *Нечаева А.М.* Семейное право: Учебник. – М.: Юристь, 2008. – С. 143. 11. *Антокольская М.В.* Семейное право: Учебник. – М.: Юристь, 2003. – С. 171. 12. *Пчелинцева Л.М.* Семейное право России: Учебник. – М.: Норма, 2009. – С. 253. 13. *Данилин В.И., Реутов С.И.* Юридические факты в советском семейном праве. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – С. 116. 14. *Фаддеева Т.А.* Проблемы семейного права: Учеб.-метод. пособие для студентов заоч. отд-ния / Е.А. Поссе, Т.А. Фаддеева; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – С. 58. 15. *Фаддеева Т.А.* Цит. работа. – С. 58. 16. *Ватрас В.А.* Суб'єкти сімейних правовідносин: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – К., 2008. – С. 108. 17. *Марченко М.Н.* Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: ТК «Велби»: Проспект, 2008. – С. 658.

18. *Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів* / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – С. 349-350. 19. *Пчелинцева Л.М.* Цит. робота. – С. 253. 20. *Семейное право: Учебник* / Гонгалло Б.М., Крашенинников П.В., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А.; под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2007. – С. 123. 21. *Підпригора О.А., Харитонов С.О.* Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 289. 22. *Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / За ред. В.В. Дубічинського.* – Х.: ВД «ШКОЛА», 2008. – С. 580. 23. *Красавчиков О.А.* Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Юрид. лит., 1958. – С. 126-127. 24. *Гражданское право: В 4 т. – Т.1: Общая часть: Учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция»* / [Ем В.С. и др.]; отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 434. 25. *Антокольская М.В.* Цит. робота. – С. 171.

УДК 347.132.14

А. В. КОСТРУБА

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДЕЛІКТУ ЯК ПРАВОПРИПІНЯЮЧОГО ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ

Розглянуто цивільно-правовий делікт як протиправне діяння й правоприпиняючий юридичний факт. Проаналізовано сучасні підходи до розуміння природи цивільно-правового делікту, правочину як правомірної дії учасників цивільних правовідносин, а також способів їх встановлення в цивільних правовідносинах, визначено існування явища конкуренції презумпції правомірності правочину і наявності вини в порушенні прав, у зв'язку з чим запропоновано практичні способи вирішення цього питання судом. Зроблено висновок, що найефективнішим способом захисту прав та законних інтересів учасників недійсних правочинів є визнання їх деліктами, у зв'язку з чим до його сторін можна буде застосувати наслідки цивільного правопорушення.

Ключові слова: *правоприпиняючий юридичний факт, правоприпинення, юридичний факт, делікт, правопорушення.*

Коструба А. В. Некоторые вопросы гражданско-правового деликта как право-прекращающего юридического факта

Рассмотрен гражданско-правовой деликт как противоправное деяние и право-прекращающий юридический факт. Проанализированы современные подходы к пониманию природы гражданско-правового деликта, сделки как правопрекращающего юридического факта, а также способов их установления в гражданских правоотношениях, определено существование явления конкуренции презумпции правомерности сделки и наличия вины в нарушении прав, в связи с чем предложены практические способы решения этого вопроса судом. Сделаны выводы о том, что наиболее эффективным способом защиты прав и законных интересов участников недействительных сделок является их признание деликтами, в связи с чем к его сторонам можно будет применять последствия гражданского правонарушения.

Ключевые слова: *правопрекращающий юридический факт, правопрекращение, юридический факт, деликт, правонарушение.*

© КОСТРУБА Анатолій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного і трудового права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського